

EMLÉKEZÉS NEMES NAGY ÁGNESRE

„Magam után húzom magam”

FERENCZ GYÖZŐ

Nemes Nagy Ágnes költői életművének integritása

1954-ben született Budapesten. Költő, irodalomtörténész, műfordító. Az ELTE BTK Anglisztika Tanszékének egyetemi tanára.

Az összeállításunkban olvasható írások elhangzottak a Petőfi Irodalmi Múzeumban rendezett Nemes Nagy Ágnes- és Újhold-konferencián (Budapest, 2016. szeptember 29–30.) (A szerk.)

Nemes Nagy Ágnes verseinek kiadástörténete

¹Nemes Nagy Ágnes:
A Föld emlékei.
Összegyűjtött versek.
Magvető, Budapest,
1986.

Nemes Nagy Ágnes nyilvánosságra szánt költői életművét kitartó erőfeszítéssel egységes egészzé formálta. Ez a folyamat végigkövethető a kötetkompozícióinak kialakításában, de megjelenik a verskompozíciók szintjén is. És még mélyebben, a megszólalás artikulálásának, a mondatformálásnak nyelvi-retorikai rétegeiben is. A poétikai-retorikai megformálásban megmutatkozó integritás legmélyén azonban feltehetőleg a személyiség összetartásának intellektuális törekvése áll, az a hallatlan fegyelem, amellyel a széthullástól védi önmagát. Ennek vizsgálata azonban már túlmutat a poétika és retorika hatókörén.

Nemes Nagy Ágnes verseinek kiadástörténete úgy alakult, hogy kizárólag új verseket tartalmazó kötete összesen kettő jelent meg: a *Kettős világban* (1946) és a *Napforduló* (1967). Minden más kötete olyan válogatott vagy gyűjteményes kiadás, amelyben az új versek a korábbiakkal együtt szerepelnek, vagy önálló ciklusként, vagy egy már meglévő ciklust bővítve. Verseinek szövegén visszamenőleg már nem változtatott — ez önmagában is rendkívül figyelemreméltó eljárás —, de minden újabb kötetének átszerkesztette a ciklusbeosztását és a versek ciklusokon belüli sorrendjét. Ez főleg a *Kettős világban* verseit érinti: ebből a pályaindító kötetéből a későbbi gyűjteményekben számos verset elhagyott, viszont az eredeti kötet megjelenése után keletkezettekkel bővített ki. Hogy korai korszakából néhány művet nem vállalt, nem meglepő. A költők általában így vannak ezzel. Van, aki érett tudatossággal nekilát átírni időközben túlhaladottnak ítélt verseit, például Szabó Lőrinc, Kálnoky László, Rába György. Nemes Nagy nem ezt tette, hanem a korai kötetkoncepció egészébe nyúlt bele visszamenőleg. Nemcsak elvett, hanem hozzá is tett. Már 1957-es *Szárazvillám* című kötetében is így járt el, jelezve, hogy nagyobb szerkezetben gondolkodik.

Ennek a folyamatnak az utolsó állomása az 1986-ban megjelent gyűjteményes kötete, *A Föld emlékei* volt.¹ Az élete hátralévő öt évében írt, számszerűen igen kevés versét, ha megjelentette is folyóiratokban, már nem tudta beilleszteni a meglévő kötetkompozícióba, de bizonyos, hogy ha ideje engedte volna, tovább dolgozott volna költeményeinek zárt építményén, itt-ott újraformálta volna a koncepció egyes részeit.

Ez az igénye még gyerekverseire is kiterjedt. *A Föld emlékeinek* megfelelője a *Szökőkút* (1979), amelyben mintegy kipróbálta a két évvel később, a *Között* (1981) című összegyűjtött versekben kialakított szerkezetet, ahol is ciklusokon kívül a kötet élére rakott egy mottóként vagy verses bevezetésként kiemelt költeményt. A *Közöttben*, majd *A Föld emlékeiben* ez a vers a *Fák*, a *Szökőkútban* a *Mennyi minden*.

Az ilyen tudatos, teljes életműben gondolkodó kötetépítkezés ritka, de nem példátlan. Legkülönbélebb poétikájú költők is folyamatosan alakuló, integrált kompozícióba rendezték költői életművüket. Szűkebb szakterületemnek, az angol nyelvű költészetnek két egymástól és Nemes Nagytól is eltérő példája az észak-amerikai Walt Whitman és az ír William Butler Yeats.

Nemes Nagy Ágnes esetében meglepetést, sőt, szinte zavart okozott szakmai körökben összegyűjtött verseinek posztumusz kiadása 1995-ben.² Ebben a kötetben *A Föld emlékei* mellett majdnem azonos terjedelemben szerepelnek a hagyatékából előkerült versek. *A Föld emlékei* (amelynek tartalma nem teljesen azonos az 1986-os változattal, Lengyel Balázs ugyanis visszaállította azokat a verseket, amelyeket Nemes Nagy elhagyott első kötetéből) 165 oldalt (az 5-től a 170. oldalig), míg a függelékben közölt hátrahagyott versek 126 oldalt (a 173-tól a 299. oldalig) foglalnak el. Az életmű csak azért nem kétszereződött meg, mert Lengyel Balázs erősen megválogatta a hagyatékban maradt kéziratos verseket.

A hagyatékából közreadott versek azonban nem elsősorban mennyiségükkel keltettek meglepetést, bár azzal is. Hiszen kiderült, hogy az oly ritkán megszólaló költő szinte folyamatosan beszélt. Igaz, magában. Lengyel Balázs elmondta, hogy ő sem tudott ezekről a kéziratokról. Legalábbis egy részükről, hiszen az 1940-es és 50-es években vezetett két fiatalkori versesfüzetet látnia kellett. Ezek ugyanis egyszer csak eltűntek, és Nemes Nagy kereste őket, még bejárónőjét, akiről Bors néni alakját mintázta, is faggatta. hol lehetnek. Nem találta meg őket. Történetesen éppen Bors néni tette őket újságpapírok közé a fürdőszobai szennyesláda aljára, csak nem tudta, mit használ papírtömítésnek. Onnan kerültek elő a költő halála után.

Bár Nemes Nagy Ágnes hosszú éveken át publikálási nehézségekkel küzdve árnyékban és félárnyékban alkotott, és ez a helyzet csak az 1960-as évek végétől változott meg, a kéziratos hagyaték nem azért maradt kiadatlan, mert nem volt hol megjelentetnie. A mítosz a költőről, aki csak válogatott verseit írja, esetében végkép nem áll meg. Nem válogatott verseit írta, csak válogatott verseit adta ki.

Az igazi csodálkozást — talán a megrökönyödés sem lenne erős szó — az váltotta ki, hogy a pályatársak és a kritikusok szerint Nemes Nagy hagyatéki verseinek egy számottevő része teljesen más hangot üt meg, mint a korábban látható életműve. A nyilvánosság elé tárt verseiből a közvetlen érzelmi személyességet és egyáltalán, a versben konstituálódó szubjektum életrajzi vonatkozásaira történő bármiféle utalást gondosan kiszűrő tárgyias lírájával szemben életében ki nem

²Nemes Nagy Ágnes
Összegyűjtött versei.
(S. a. r., utószó
Lengyel Balázs.)
Osiris – Századvég,
Budapest, 1995.

Összegyűjtött verseinek posztumusz kiadása

³Lengyel Balázs: *Utószó*. In: Nemes Nagy Ágnes *Összegyűjtött versei*. (S. a. r., utószó Lengyel Balázs.) Osiris – Századvég, Budapest, 1995, 303.

⁴Szabó Magda: *Ekhnáton arcai*. In: *Erkölc és rémület között. In memoriam Nemes Nagy Ágnes*. (Szerk. Domokos Mátyás, Lengyel Balázs.) Nap Kiadó, Budapest, 1996, 340.

Kéziratok hagyatéka

adott versei szokatlanul személyesnek hatnak. Lengyel Balázs a kötet utószavában azt írta, hogy „(...) ezek a versek a legteljesebb mértékig alanyiak, mintha egy más, sebtében, indulatokkal, kétségbeeséssel ránduló kéz írta volna őket a spontaneitás gyakori, zseniális felvillanásával”.³ Szabó Magda, aki a kötetet az Írók Boltjában bemutatta, Nemes Nagy Ágnes „rejtett másik” arcának a vonásairól beszélt, „Ekhnáton kemény kövekből rakott istenképén hadd legyenek könny-nyomok, s az örök igazságok országos kincse mellé hadd szikrázzék fel a megalázottság, az arénából kiutasított művész haragjának szikraesője, haragudj, sírj, átkozódj. Ekhnáton, a takart negatív indulatok gazdája is te vagy. Hogy haragudtál, ha szerelmes verseid sorait idéztük, hisz gyönyörű szenvedélyedről olyan beszédesen hallgattál; ha nincsenek az összegyűjtött versek, szegényebbek lettünk volna az élménnyel, hogy az olvasztó láng hatására dúdolni tudtál, mint a népdal (...)”⁴

Nem alaptalan a költő által életében láthatóvá tett és halála után előkerült verseinek ilyen éles szembeállítás. Én mégis azt gondolom, hogy a valószínűleg megközelítően teljes kéziratos hagyatéka feldolgozása jelentősen árnyalja ezt az állítást.

Nemes Nagy Ágnes kéziratos hagyatéka jegyzetfüzetekben és különálló kéziratlapon maradt fenn. A hagyatéka egy része a szerzői jogok tulajdonosának birtokában van, más része közgyűjteményekben található, nagyrészt a Petőfi Irodalmi Múzeum, kisebb részt az Országos Széchényi Könyvtár tulajdona. Valószínű, hogy a fentiekén kívül is léteznek verskéziratok magántulajdonban vagy közgyűjteményben, ezek azonban nincsenek feltárva.

A magántulajdonban lévő hagyatékrész teljes tartalma jelenleg hozzáférhetetlen és feldolgozatlan. A közgyűjteményekben található anyag nagyrészt, de nem teljes egészében van feldolgozva. A hagyatékban számos gépirat is megőrződött, ezek közül azonban kevesen van autográf kézírás. Nemes Nagy Ágnes egész életében kézzel írt, írógépet nem használt. Műveit a kéziratokból többnyire Lengyel Balázs gépelte le, ezért feltételezhető, hogy a hátrahagyott gépiratok jelentős része az ő gépelése.

Nemes Nagy Ágnesnek hét kéziratos füzete ismert. A kéziratos füzetek és lapok a szöveg alakulásának különböző szakaszainak lenyomatát őrzik.

Diákkori verseinek sajátkezű kéziratos gyűjteménye egy zöldesbarna, műbőr borítású, keménytáblás emlékkönyvben maradt fenn. A papírméret 160×125 mm. A füzet 45 számozatlan lapból áll. A legkorábbi vers keltezése 1930. december 23., a legkésőbbi 1937. március 19.

Ezen kívül hat olyan felnőttkori jegyzetfüzete ismert, amely teljes egészében vagy nagy mennyiségben tartalmaz verseket.

Első kéziratos füzet. Mérete 243×196 mm, borítója nincs, 55 lapból áll. A legkorábbi keltezés 1938. november, az utolsó 1946. november 11. A versek többsége tisztázat, vagy csak igen kevés javítás van a

szövegben. Keltezésük nem szoros időrendben halad, olykor későbbi dátumozású versek korábbiak elé vannak bemásolva.

Második kéziratos füzet. Mérete 295×205 mm, sárgásbarna kartonfedelű spirálfüzet. A fedélen ragasztott, piros keretes vignetta. 67 lapból áll, 63 lapon van írás. A legkorábbi keltezés 1947. január 6., az utolsó 1960. június 27. A versek többsége tisztázat, vagy csak igen kevés javítás van a szövegben. Keltezésük nem szoros időrendben halad, olykor későbbi dátumozású versek korábbiak elé vannak beírva. Mivel a költő ebben a füzetben már nem keltezte minden versét, és gyakran csak a hónapot és napot adta meg, a pontos keltezést csak a januári évfordulók alapján lehetett megállapítani.

Harmadik kéziratos füzet. Mérete 170×115 mm, barnás színű, puha kartonfedelű, négyzetrácsos notesz. 49 lapból áll. Az utolsó lap kiszakadt. A bejegyzések általában nincsenek keltezve. Az első dátum 1958 (valószínűleg utólagos autográf bejegyzés), az utolsó 1960. A szövegek egy része a *Napforduló* című kötet verseinek vázlata, pizskozata; más részük olyan vers, amelyet Nemes Nagy Ágnes életében nem adott ki.

Negyedik kéziratos füzet. Mérete 119×75 mm, szürke, puha kartonfedelű spirálfüzet. 32 oldalból áll. Egy lap kiszakadt. Irodalmi jellegű bejegyzések mellett címek, telefonszámok, összeadások is szerepelnek a lapokon. A bejegyzések közül egy van keltezve, évszám nélkül: „(Pesaro, aug. 16.)”. Nemes Nagy Ágnes 1961-ben június 27-én Bécs és Zürich érintésével Párizsba utazott, erről rövid útinaplót írt. Az utazás vége azonban nincsen megjelölve. Lengyel Balázs kézírásos megjegyzése szerint ugyanezen a nyáron Olaszországba is eljutottak. A bejegyzések tehát valószínűleg 1961 augusztusában és talán azt követően keletkeztek. A szövegek egy része a *Napforduló* című kötet verseinek vázlata, pizskozata; más részük olyan vers, amelyet Nemes Nagy Ágnes életében nem adott ki.

Ötödik kéziratos füzet. Mérete 128×80 mm. Barna, puha kartonfedelű spirálfüzet. 35 négyzetrácsos lapból áll. Ebben a jegyzetfüzetben szerepel a *Karácsony a Rivierán* című útinapló szövege.⁵ Előtte és utána különféle magánjellegű és irodalmi tárgyú feljegyzések mellett versek, versvázlatok is szerepelnek 1962-ből.

Hatodik kéziratos füzet. Mérete 156×105 mm. Fehér vászongerin-cű, 72 perforált lapból álló notesz. Két lapon van keltezés: *A kovács* című vers alatt: „1966. június, Szigliget”, majd a következő lapon egy rajz alatt: „1967. május, Szigliget”. A szövegek egy része a *Napforduló* című kötet verseinek vázlata, pizskozata; más részük olyan vers, amelyet Nemes Nagy Ágnes életében nem adott ki. Mivel a korábbi harmadik, negyedik és hatodik kéziratos füzet versanyagában sok átfedés van, arra lehet következtetni, hogy Nemes Nagy Ágnes a hatodik jegyzetfüzetet az 1960-as évek első felében több-kevesebb folyamatossággal használta.

A harmadik, negyedik és hatodik kéziratos füzet egyes verseinek keltezését nem lehet megbízhatóan rekonstruálni.

Az első következtetés, amit Nemes Nagy Ágnes versírási szokásairól, illetve azok változásairól le lehet vonni, annyi, hogy nyolcveves ko-

⁵Nemes Nagy Ágnes: *Magyarul és világon*. (S. a. r., jegyz. Buda Attila, Ferencz Gyöző, Lengyel Balázs.) Helikon, Budapest, 2014, 81–88.

rától, 1930. december 23-tól kezdve harmincnégy éves koráig, 1960. június 27-ig folyamatosan letisztázta kész verseit, előbb a diákkori képménytáblás kötetbe, majd első két kéziratos füzetbe. A három füzetet folyamatosan végigolvasva jól látni, hogy az évek előrehaladtával a keltezésekből előbb elmaradt az évszám, majd a hónap és nap jelzése is szórványossá vált. Bár a második kéziratos füzet legvégén ismét megszaporodtak, nem zárható ki, hogy ezek utólagos bejegyzések. Az *udvar történeteiből* című vers keltezése után: „59. március ?” például kérdőjel áll. Vagy az *Emlékkönyvbe* című vers keltezésében „58. aug. 16.” az „aug.” alatt áthúzva „júl.” szerepel. Az írás autográf, a golyóstoll tintájának azonosságát azonban szakértőnek kellene megvizsgálnia.

A keltezésnek — mint a költői tevékenység önreprezentatív nyomatékosságának — ritkulásával megnő a szövegbeli javítások száma. Gyakoribbak a kihúzások, az áthúzások, betoldások. A kettő együtt arra utal, hogy Nemes Nagy költővé válásával, első, majd második kötetének megjelenésével megváltoztak írásszokásai. Nem volt, vagy egyre kevésbé volt szüksége arra, hogy afféle egy példányban készült kéziratos verseskönyvet állítson össze, hiszen dacára azoknak az irodalompolitikai körülményeknek, amelyek őt és másokat a perifériára szorítottak, pontosan tudták magukról, milyen magas művészi-szakmai minőséget képviseltek. Míg korai verseinek általában csak a tisztázata maradt fenn, harmadik kéziratos füzetétől kezdődően Nemes Nagy Ágnes többé már nem a tisztázatokot másolta át, hanem vázlatokat, kísérleteket, piszkozatokat írt, és hosszabb versek részleteinek gyakran összeszerkesztetlen végleges változatai is szerepelnek bennük, de ezeket nem másolta egybe. Későbbi pályaszakaszának folyóiratban és kötetekben közölt verseiből igen kevés maradt fenn letisztázott kéziratban.

Poétikájának átformálódása

Ez a változás nagyjából egybeesik poétikájának átformálódásával, amelynek idejét ő maga nagy pontossággal adta meg: „(...) elkezdtem tapogatózni valami más felé. (...) Pontosan emlékszem rá, hogy melyik volt az első versem, amelyet — idézőjelben — ‘ilyenek’ titulálok. Ez a Balaton. Ezt körülbelül 53-ban írtam, nem tudom pontosan megmondani, sajnos, mert számár fejjel nem dátumoztam a verseimet. (...) Sokkal később tudtam csak megfogalmazni, hogy mindez voltaképpen mit jelent. Rátaláltam egy szakkifejezésre: az objektív lírára. (...) Jellegzetessége bizonyos ellipszisztömeg, mondom, a kihagyások tömege. Még ennél is sokkal fontosabb: az első személynek a kiemelése a vers középpontjából. Az a lírai ‘én’ ezentúl másutt van. Sőt esetleg nincs is jelen. (...) Másutt van a költői ‘én’, mint ahogy azt a romantika óta megszoktuk. Azután: lényeges itt a tárgyaknak — ez már sajátosan az objektív lírára jellemző —, a fogható, látható, tapasztalható tárgyaknak és helyszíneknek a fontossága a versben, amelyek tartalomhordozóvá válnak, továbbá áttételes személyeknek, bizonyos personáknak a jelenléte.”⁶

Az én kiszűrése, feloldása, illetve áthelyezése, tehát a hagyományos, romantikában fogant én-líra meghaladása mintha megszüntette volna a versek — a bármiféle, tehát akár személyes hangvételű versek —

⁶Nemes Nagy Ágnes: *Látkép gesztenyefával*. (Interjú. Kérdező: Kabdebó Lóránt. 1981) In: Nemes Nagy Ágnes: *Látkép gesztenyefával*, Magvető, Budapest, 1987, 109–112.

lineáris, naplószerű dokumentálásának igényét is. Miért is írt volna egy-egy később kidolgozandó, vagy elvetendő versrészlet, motívum, ötlet mellé aggályosan dátumot?

Az, amit Nemes Nagy Ágnes objektív, tárgyias lírának nevezett, többféle poétikai eljárás együttes alkalmazása. Ezek közé tartozik, hogy a vers nyomokban is alig utaljon a beszélő lírai én életrajzi érintettségére, a leírt tapasztalathoz fűződő személyes érzelmekre. Ennek vannak grammatikai elemei (az egyes szám első személyű szóalakok megkritikája, a nominális állítmányok megszaporoódása) és vannak egyéb verstechnikai összetevői, mint a kiszámítható (és ezért kiszámítható érzelmi töltést hordozó) zárt metrikai képletek fellazítása, valamint a többtétéles zenei kompozíciókra emlékeztető szerkesztésmód. Ezeket az újfajta verseket tehát olyan bonyolult verstechnikai eljárással, szakaszosan, részletekben, rétegekben dolgozta ki, hogy igen tág időkeretben lehetne elhelyezni a keletkezésüket.

Míg az első két füzetet (vagy a diákkori könyvecskét is ideszámítva az első hármat) olvasva az az ember érzése, hogy az utókornak lettek letisztázva, többé-kevésbé kötetszerűek, még ha szerkesztetlenek is, a harmadiktól kezdve a kéziratos füzetek magánhasználatra készültek. Az írásképp kusza, hevenyészett, zaklatott, de nem annyira a költő érzelmi állapota, hanem inkább az írás körülményei miatt. Nem feltétlenül íróasztalnál ülve írta a bejegyzéseket. A hatodik kéziratos füzet a *Vihar, Ekhnáton az éjben, Között, Négy kocka, Ház a hegyoldalon, Éjszakai tölgyfa* előmunkálatait tartalmazza. Tehát egyszerre több verskompozíción dolgozott, az egymásból előgomolygó címtelen versrészletek, motívumvázlatok csak a versek végső kidolgozásában váltak szét, illetve álltak össze.

Példák a kéziratos füzetekből

Néhány példa az első két füzetben fennmaradt, de Nemes Nagy Ágnes életében kiadatlan versekből jól mutatja, hogy a tárgyias líra poétikájának kidolgozása előtt is volt benne törekvés, hogy eltávolítsa a személyességet, csak a megfelelő poétikai eszközei nem voltak még hozzá. Másfelől azonban a kiadatlan versek közül némelyik felcserélhető lett volna a *Kettős világban* verseinek némelyikével. Elhagyásukba beleszólhatott a kötet terjedelmi kényszere, vagy nem akarta első kötetét túlterhelni a hasonló modalitású versekkel. Vagy ki tudja.

⁷A versidézetek forrása:

Nemes Nagy Ágnes:

Összegyűjtött versek.

(S. a. r., utószó, jegyz.

Ferencz Gyöző.)

Jelenkor,

Budapest, 2016.

Elsüálljedek, de nem fáj.

Elsüálljedek, s nem érzem.

*A vízzel lanyhán küszködik
a vállam és a térdem.⁷*

— írja a *Magány* elején, ez pedig *A szörny* első versszaka:

Agyvelóm: tó. Hasznos, komoly.

Hullámszik déltől hajnalig,

*virágot öntöz, fényt sodor,
s a mélyén lent egy szörny lakik.*

A *Magány* utolsó versszaka így szól:

*Már jégfehéren ütközöm
valami éles rönkhöz,
és nagy, hideg, süket halak
suhannak karjaim közt.*

A szörny vége pedig így:

*S így gyakran hallom éjszaka
ahogyan illik, nyög, hereg,
s csukladozva a szortyogó,
növvő iszapban hentereg.*

Azonos modalitás, rokon indulat és rokon képzetek.

Apád

Az *Apád* című, 1943. december 31-én keltezett vers nem hangjában és nem módszerében, hanem abban különbözik a nem sokkal későbbi *Szomj* vagy *Félelem* című versektől, hogy pontosan meg van nevezve benne a személyes viszony mibenléte. Ilyesmi máshol sem fordul elő ekkori verseiben. Az *Őseimhez* cím ebből a szempontból semleges. Igaz, az *Apád* cím egyes szám második személybe van transzponálva-távoltatva, de a vers szövegében a számok és személyek között valami nyugtalanító egyeztetlenség marad: a második személyű „apád” a vers elején azonnal harmadik személybe fordul, „elment”.

*Mert nem merem a szót kimondani,
így mondom: elment. És agyamba bukkan
oktalanul egy nyári nap, s a strand,
hol a kövön napoztam és aludtam.*

Hogy mégis, miért „Apád” a cím, a harmadik versszakban derül ki: külső kényszer juttatja eszébe, sőt, kéri számon rajta létét: „A szörnyű kor mint véreb ordít éjjel; / hol van apád? Nem melegít a paplan.” De rögtön ezután visszatér a harmadik személy: „A nevetése néha visszacseng, / s a kezét látom”.

A vers zárlatában azonban váratlanul egyes első személyben, tárgyasetben jelenik meg.

teste helyén lyuk van a világban,

*egy rés, amelyet teste elfedett,
belenézünk, s szemhéjaink remegnek:
az ürre nyílik. Hűvös, szédítő.
És elrémülök, hogy talán szeretlek.*

A költő előbb kilép önmagából, megszólítja önmagát („az apádról fogok beszélni”), majd mégiscsak egyes szám első személyben beszél a harmadik személybe tett apáról, hogy végül második személyben, tegezve magához engedje, és kimondja, nos, nem azt, hogy „szeretlek”, hanem hogy megrémül a gondolatra, hogy talán szereti. A költő eltávolodik önmagától, majd visszafoglalva helyét saját énjében az apát távolítja el, hogy a vers végére grammatikailag váljalja. Mire azonban a kettős, apját és őt magát érintő grammatikai személyváltásokon át eljut hozzá, csak az idegenséget, a visszavonhatatlan távolságból a kapcsolat elfojtott hiányérzetét fogalmazza meg. A kimondott szavak szintjén, a felszínen, látszólag. Csakhogy az érzelmi kötődés megtagadásával vállalja viszonyuknak minden zavarát is: a vers korai kísérlet egy összetett érzelem tárgyiasítására. Konvencionális nyelven, de a nyelvtani személy fellazításával; lineáris retorikai építkezéssel, azonban deflációs zárlattal.

Fáj A *Fáj* című vers valamivel későbbi, 1953–1954 körül keletkezhetett. Az ugyanekkori *Balaton* megszólalásmódjához képest kitérő, és miközben a fájdalom érzelmi rétegzettségéről beszél, kétségtelenül egyenesvonalú a retorikai építkezése. Azonban Nemes Nagy olyan sűrű textúrát fon a rímek, asszonáncok és konzonanciák, anagramma-szerű hangcsoportok, alliterációk akusztikájából, a forma és a mondatok logikai kapcsolódása annyira az új poétikának megfelelően töredezett, hogy csak sejteni lehet, az én-lírától való idegenkedése miatt nem vette később sem elő ezt a ragyogó verset:

*Fáj, fáj. Mi fáj? Nem is tudom.
Oly réteges a fájdalom,
s egymás fölé gyűrűzve gyűlik.
Mit számlálgassam magamon,
a szomorúság évgyűrűit?*

*Be jó, hogy nem látni a tudatot!
Micsoda véraláfutások,
micsoda régen elfelejtett
foltok, micsoda mélyre-vásott
ütéshelyek
tarkitják — rút lehet.*

*Mégis látom: a benti rét
füvén, amint tápáskodik,
tántorgás, széttört dárdanyél,
hasított páncél, köldökig,
beesett oldala, akár
futtatott állaté, zihál.
Bukó napot fölébe! Görcsös
cser-gyökeret alá! — hiába,
a hősi képből kihörög
riasztó, fulladt fujtatása —*

*A küzdelemről már lefoszlott
a mozdulat gyönyöre, s koszlott
pátoszából csak rongy telik,
így-úgy kötözni sebeit.*

Majom Számos olyan vers is akad, amelyekben nyoma sincs efféle kitárulkozásnak, mégsem publikálta. A harmadik kéziratos füzetben a *Napforduló* egyes darabjaival elkeverve a kötetbe felvett (és véglegesen ki nem dolgozott) versek vannak. Hogy mi került bele a kötetbe, mit öntött végleges formába, nem feltétlenül a szubjektív-objektív líra határvonala mentén vált el. A füzet az elején, 1959. márciusi keltezéssel szerepel a *Majom* című vers.

*Óvatosan oldalazom
az értelmetlenség felé.
A parton, mely még senkié,
mint nagy füge, egy csepp majom
himbálózik az ágakon,
vagy mintha frissen otthagyt,
rezgő, pohos lant függne ott —
nem kötök ki, hiába vágyom.
Csak állok a fedélzeten,
fut az eső arcon, kezen,
s a fekete gumi-kabáton.*

Az örülettől való rettegés képsorai nem tekinthetők szélsőségesen személyesnek, legalábbis semmiféle érzelmi többlet nem rakódik rájuk. A grammatikai szám és személy változása, éppúgy, mint az *Apád* esetében, már-már a tárgyias poétika érvényesítése még ki-munkálatlan eszközökkel. A beszélő perspektívájából harmadik személyűvé távolított testrészek az önmaga számára idegenné váló, az énről leváló tudat érzékletes leírása. 1962 és 1966 közöttől a hatodik kéziratos füzetben fennmaradt egy címtelen kétsoros töredék, amelyben az esőkabát képe mint a meghasadt szubjektum tárgyi projekciója ismét megjelenik:

*Magam után húzom magam,
mint egy csapzott esőköpenyt a földön.*

A távozó Ennek a notesznek az utolsó lapjain szerepel *A távozó* című vers kézirata, amelyet Lengyel Balázs Nemes Nagy Ágnes utolsó versének hitt, és amelyet feltételezése szerint 1990. január 16-a körül írt.⁸

⁸Lengyel Balázs:
Utószó. In: Nemes Nagy
Ágnes *Összegyűjtött*
versei. (S. a. r., utószó
Lengyel Balázs.)

A TÁVOZÓ

*Hogy visszanézett, nem volt arca már,
hogyan visszanézett —*

Osiris – Századvég,
Budapest, 1995, 303.

*akikben itt lakott, a maszkok,
földdé mosódtak zöldek és a kékek,
szétkent kupacban arcok, homlokok,
hogy utoljára visszánézett.*

*S amikor háttal fordított,
két szárnya
röntgennel átvilágított
tüdőszárny, olyan ezüst —
és szét-szétnyílt — centiméteres
kis repülési szándék — s összezárult
kilélegezve.*

*És láttam én,
láttam akkor, hogy az enyém,
nem másé, sajna, az enyém,
két vállam közül távozott,
akár az átvilágított,
s maszk nem takarta már, hogy visszánézett.*

A keltezés nélküli, javított kézirat azonban 1960 körül keletkezett, ezt a szöveggörnyezet, az íráskép, valamint a tinta is bizonyítja. A vers téves kései dátumozásának nem tartalmi oka volt. A verset Nemes Nagy Ágnes 1990. január 16-án vagy az utána következő napokban átmásolta egy A4-es méretű spirálfüzetbe, amelybe telefonbeszélgetéseiről készített magának emlékeztető feljegyzéseket. A hagyatékban (magántulajdonban) külön lapon fennmaradt a versnek egy autográf, javított változata is. A papír és a kézírás alapján nem lehet egyértelműen tisztázni, korábbi fogalmazványról vagy a vers továbbgondolásáról van-e szó.

Menőben

MENŐBEN

1.
*Amikor háttal fordított,
két szárnya, mint az átvilágított
tüdőszárny, olyan ezüst volt,
és szétnyílt kissé, centiméteres
kis repülési szándék, s összezárult
kilélegezve.*

Végülis gyalog távozott.

2.
*Akikben itt lakott, a maszkok
földdé csorogtak zöldek és a kékek,
a pusztaság álarcát hordta hát,
amikor visszánézett.*

Mindkét változat tökéletesen megfelel Nemes Nagy saját tárgyias poétikájának, mégsem közölte egyiket sem. Nem személyesebb, mint a *Visszajáró*, vagy *A Krisztinában*, vagy a *Madár*, vagy az *Amikor*. Nem közölte, pedig a vers foglalkoztatta. A negyedik kéziratos füzet végén ismét szerepel *A távozó* címe és első félsora, ezúttal mindkettő áthúzva. Alattuk egy címtelen négy soros vers tisztázata, 1961 körül:

*Csak várok itt, a megváltásra várok
hülyén ülök.
Szállj rám, Szentlélek!
Hadd ne haljak meg addig, amíg élek.*

„Oly furcsa ez a délután”

Az integritásnak, a költői életmű egységének sajátos és váratlan szép példája az először az 1995-ös gyűjteményes kötetben posztumusz megjelent „Oly furcsa ez a délután” kezdetű vers. Íráshiba nélküli tisztázata Nemes Nagy Ágnes diákkori versesfüzetének utolsó lapjára írta be keltezés nélkül. A kézírás és a golyóstoll tintája alapján jóval, akár évtizedekkel 1937 után.

*Oly furcsa ez a délután,
tán sosem ültem ily sután,
gyötrődve, nem is tudni mért.
Gyerek voltam, kit nem kísért
a gond. A vidám kisgyerek
szemébe nézni nem merek.
Jobb lettem-é? Azt nem tudom.
De másutt járok, más nyomon,
már más vagyok. Tán nem is én.
Tanúja ez a költemény.*

„Olyan nagyon fáj ez a délután”

A vers reflexió az előző lapon szereplő, 1937. március 19-én keltezett diákkori versre. Tizenöt éves korában írta.

*Olyan nagyon fáj ez a délután,
olyan nagyon és nem tudom, miért.
Valami emlék? — Régen ültem így,
gyerek voltam, kit bánat nem kísért.*

*És mégis, fájó most gondolni rá.
Az öntudatlan, vidám kisgyerek
oly végtelenül furcsa, idegen,
szemébe nézni sehogysem merek.*

*És talán, talán nem is akarok.
Régi emlékekkel mért támadt reám?
Jobb-é? Nem tudom, de már más vagyok.
Mit keres nálam, ilyen vidáman,
ma, csöndes, halvány, fáradt délután?*

Ezeket a verseket sem közölte, sem diáklapban az elsőt, sem irodalmi folyóiratban a másodikat. A felnőttkori megjelent az 1995-ös összegyűjtött versekben, a diákkori vers mostanáig kiadatlan maradt. A későbbi vers igen finom átírat: lényegében mindent megőriz, csak a költő (és a műfordító) biztos gyakorlati tudásával és végtelen tapintattal egykori önmaga iránt, aki történetesen szintén egykori — korábbi — önmagát nézi-keresi, épp csak átszínezi a szöveget. Kiveszi belőle a gyerekkorától búcsúzó és önmagára hirtelen idegenként tekintő kamasz klisészerű önsajnálátát és világfájdalmat, az kiüresedett „bánat és „fájó” szavak helyett a „gyötrődve” és „gond” szavakat használja. Némi öniróniával talán elhelyezi a „suta” szót is, amit az, aki ismeri az előzményt, az alapszövegre is ráérti. A vers végéről eltávolítja a nosztalgikus felhangokat, a vidám-fáradt ellentétet, és a keretes zárlatot, a megismételt délutánt. A kamasz is, a felnőtt is szembenéz azzal, hogy képtelen megítélni, személyiségváltozása megfelel-e az önjobbulás-önjobbítás ki nem fejtett morális követelményének vagy meliorista igényének. Csak annyit tud, hogy változik. A gyerek ezzel nem tud mit kezdeni, a verset is csak retorikai sablonnal, ismétléssel, kérdésbe foglalt ismétléssel tudja befejezni. Látszólag a felnőtt sem tud sokkal többet. Csak éppen fölveti a lehetőséget, hogy a folytonos változás során, bár képes emlékezni rá, korábbi énje esetleg kicserélődött. De valamit mégis tud: azt, hogy változó énje költői én, aki például korábbi énjét tárgyként kezelve verset tud írni. Be tudja fejezni, amit az valaha elkezdett. Vállalja kamasz énelődjét, vállalja a folytonosságot. Az életmű integritását jelzi. Ez az integritás magába foglalja a poétikai elmozdulásokat, ezért egy megváltozott poétikai felfogásból is vissza tudott nyúlni egy korábbi, alig-tudatos szintre, hogy immár filozófiailag is kimunkált lírai szubjektumfogalmába beemelje az egykori verset író kamaszlányt.

Következtetések

Három következtetés adódik ebből számomra. (1) A magánhasználatra és megjelenésre szánt versek elkülönítése látszólag a költői életmű integritásának védelmét szolgálta. (2) A kiadatlan kéziratos anyag vizsgálata azonban azt bizonyítja, hogy a kettő között nincs éles határvonal, Nemes Nagy Ágnes költői életművének integritását nem kizárólag a tárgyias és én-líra szétválasztásával érte el, hanem (3) legalább annyira artikulációjának még töredékes és vázlatos megszólalásaira is kiterjedő egységével. Objektív lírájának személyes elemei, én-lírájának tárgyiasító-eltávolító gesztusai egy folyamatosan mozgó skálán helyezkednek el. Látásmódja, gondolkodásmódja, hanghordozása, mondafűzése, megszólalásainak lélegzetvétele poétikájának alakulástörténetében végig jól azonosítható, azonos jegyeket hordoz, függetlenül attól, hogy a lírai én milyen szerepet kap vagy nem kap a versben.

